

El pireneisme francès del segle XIX: entre la descoberta i la divulgació

És possible que pastors i gent autòctona recorreguessin el Pirineu i n'assolissin un bon nombre de cims abans de les primeres ascensions, però aquests fets no estan documentats.

Moltes estampes, targetes postals i figuracions cartogràfiques del segle XIX que mostren diferents paisatges de la serralada són una bona prova de l'interès que hi van dedicar els viatgers, sobretot francesos. La serralada pirinenca, des de final del segle XVIII, va ser concorreguda.

El sector més freqüentat fou el que uneix el pic d'Aussau (Pic du Midi d'Ossau) amb el massís de la Maladeta, on es troba el pic d'Aneto, el més elevat del Pirineu: una distància lineal de 100 km que representa la cinquena part de la serralada.

Segons exposa Claude Dendaletche en el seu llibre *Cumbrs pirenaïcas* (Bilbao: SUA Edizioak, 2002), el motiu de la focalització en aquest sector respon a factors diversos:

- la concentració d'estacions termals en aquest tram del Pirineu central i de l'occidental;
- el fet que viatjar al Pirineu es posés de moda al principi del segle XIX, en particular entre els anglesos després de les guerres napoleòniques;
- passar la temporada hivernal a Pau o l'estival a Miarritze (Biarritz);
- la promoció de la singularitat del fet lingüístic i ètnic basc feta per Guillaume de Humbolt a partir del 1802.

Molts europeus viatjaren al Pirineu.

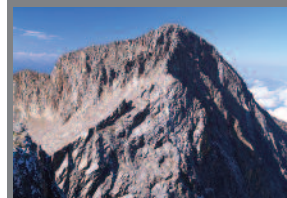
L'exploració turística del Pirineu, en el sentit estricte del terme, fou realitzada principalment per francesos. Aquest fet no deixa de ser curiós, més si tenim en compte que les muntanyes més elevades (Aneto, Posets, Mont Perdut...) es troben dins de territori espanyol.



Manel Figuera i Abadal, excursionista i escriptor, vocal de l'associació Llibre del Pirineu i membre del Grup de Recerca de Cerdanya i de l'Institut d'Estudis Ceretans



Diuen que el bisbe Valièr va pujar al Mont Valièr al segle III.



I diuen també que el rei Pere II el Gran va pujar al Canigó al segle XIII.

Les carlinades, la situació econòmica precària i la inestabilitat politicosocial es mantingué al vessant sud de la serralada fins al darrer terç del segle XIX, concretament fins al 1876 –fi de la Tercera Guerra Carlina–, quan la burgesia barcelonina va començar a dirigir-se al Pirineu per estiuejar-hi. En aquesta època, però, els viatgers anglesos i sobretot els francesos ja n’havien descobert la major part dels racons i n’havien assolit els cims principals.

Inicis

La descoberta del Pirineu, però, s’ha iniciat abans. Cal recordar que els romans n’explotaren mines i en coneixien les aigües termals. Segons Henri Beraldi, compilador francès de documents de l’època, Valièr, el primer bisbe del Coserans, fou també el primer a trepitjar cim del Mont Valièr. Aquesta ascensió tingué lloc al segle III i es diu que aquest bisbe hi va plantar una creu. Durant l’edat mitjana, el regne de Navarra era recorregut pels pelegrins que es dirigien a Sant Jaume de Galícia. Els pastors seguien antigues cabaneres i camins de transhumància que travessaven la serralada pels seus colls. El rei Pere II el Gran, al segle XIII, efectuà la primera ascensió –o almenys intent– al Canigó, tot i que el drac que apareix en el manuscrit original li resta credibilitat. Montaigne (1533-1592), gentilhome gascó, va incloure el Pirineu en els seus relats.

L’obra de Jean de Malus *La recherche et découverte des mines des montagnes Pyrénées, faite en l’an mil six cens*, publicada el 1601, marca l’inici de les exploracions per la serralada. És el resultat d’una missió encarregada a l’autor per part de l’aleshores rei de França i de Navarra, Enric IV el Bearnès. Es tracta del primer text escrit en llengua francesa sobre aquestes muntanyes i facilita el terreny per a la posterior conquesta dels cims.

Al segle XVIII, després del Tractat dels Pirineus de 1659, hi havia dues preocupacions prioritàries: la realització de mapes i la determinació de les altituds. Cap al 1720, els geògrafs militars Roussel i La Blotière elaboren un document satisfactori: la *Carte générale des Monts-Pyrénées et partie des Royaumes de France et d’Espagne*. Hi apareixen de forma destacada el Canigó i el pic de Mièdia de Bigòrra, mentre que la Maladeta a penes hi té relleu.

Els vertaders pioners del descobriment progressiu del Pirineu són els botànics i els geòlegs, entre els quals cal esmentar Lapeyrouse (1744-1818) i Palassou (1745-1830). El 1774 Palassou inicia l’exploració del vessant nord de la serralada amb l’objectiu de determinar-ne l’estructura geològica. Les seves investigacions quedaran recollides en el llibre *Essai sur la minéralogie des Monts-Pyrénées*, il·lustrat amb làmines i mapes. L’estil de l’obra és sobri i les descripcions reduïdes, ja que l’autor no era un muntanyenc intrèpid. Pel que fa a Lapeyrouse, catedràtic d’història natural de la facultat de Ciències de Tolosa, va publicar el 1813 dos volums sobre la flora pirinenca.

Quant a les altituds, des de l'època dels romans el Canigó era considerat com la muntanya més alta del Pirineu. I de fet ho és, encara que no en sigui la més elevada, perquè del peu al cim hi ha un desnivell que supera els 2.500 m. El 1703 hi apareix amb una altitud de 2.808 m, 23 més dels que té en realitat. Altres muntanyes visibles des del pla i en certa manera aïllades de la resta de la serralada tingueren la mateixa consideració, com el Mont Valièr, el pic del Mièdia de Bigòrra i el pic d'Aussau. El 1726 La Blotière està convençut que la Maladeta és la més elevada del Pirineu perquè té



A la fi del segle XVIII el sector pirinenc que va del pic d'Aussau –a la imatge– a Luishon és el més freqüentat.

molta més neu que les altres muntanyes. Morge i Darcet demostren el 1774, per mitjà d'operacions de nivells, que el pic del Mièdia de Bigòrra és més elevat que el Canigó. Poc després Darcet localitza un punt més alt: el pic de Neuvièlha. El 1780 Palassou i Flamichon, aquest darrer geògraf del rei, mesuren el pic d'Aussau i li atorguen una altitud de 3.036 m en comptes dels 2.885 que té.

Els cartògrafs Reboul i Vidal publiquen el 1817 els resultats dels seus estudis de nivells, però ja coneixen el 1789 la jerarquia Aneto–Posets–Mont Perdut amb altituds bastant aproximades a les actuals. Abans, el 1787, han realitzat la primera ascensió al turó de Neuvièlha (*Turon de Néouvielle*), de 3.035 m, que se'l considera com el primer tres mil pirinenc assolit. El ginebrí Augustin Pyramus de Candolle (1778-1841), botànic format a Suïssa i a França, va rebre per part del ministre de l'interior francès l'encàrrec de "visitar successivament les diferents parts de França per ampliar el coneixement i l'aplicació dels vegetals indígenes o econòmics". El 1807 visita el Pirineu i puja al cim del Montcalm (3.077 m), però una tempesta l'obliga a fer mitja volta quan es dirigeix al proper cim de la pica d'Estats.

Descoberta i divulgació

Marcos Feliu, en el seu llibre *La conquesta del Pirineu* (Ediciones C.D. Navarra, 1977), diu: "Entre esa feliz y ociosa aristocracia, surgirían los primeros pireneistas, aquellos que, aburridos de fiestas y cacerías, sintiendo la llamada de lo desconocido, prepararían hasta las cumbres. Este afán les llevaría a descubrir y relatar las bellezas del Pirineo." Els primers pireneistes són alhora descobridors i divulgadors.

Moltes figures franceses són destacables en aquest període de descoberta i divulgació, que abasta des de l'últim terç del segle XVIII fins al principi del segle XX:

Ramond de Carbonières, D. M. J. Henry, Vincent Chausenque, Adolphe Thiers, Alphonse Lequeutre, Alfred Tonnellé, Henry Russell, Émile Belloc, Franz Schrader, Maurice Gourdon, Pierre Vidal, Aymard de Sant-Saud, Lucien Briet, Alphonse Meillon, Albert Salsas, Emmanuel Brousse o Georges Ledormeur, entre d'altres. No s'han d'oblidar els primers escaladors d'aquest període que cercaven la dificultat, com Roger de Monts, Henry Brulle o Jean Bazillac, o els guies Célestin Passet i François Bernat-Salles, però aquesta faceta del pireneisme, molt destacable, surt de l'àmbit d'aquest treball de recerca. De tota manera la majoria dels viatgers francesos emprendre ascensions més que memorables.

L'esperit viatger, a França, es completarà, com hem vist, amb nombrosos estudis científics de geòlegs, botànics i cartògrafs. No serà fins al darrer terç del segle XIX, amb l'inici del pireneisme de dificultat, quan la ciència es desvincularà de les ascensions a muntanyes, motivades ja només pel plaer de pujar-hi.

Pireneistes francesos

Louis Ramond de Carbonières (1755-1827)

Nascut a Estrasburg, el 1787 descobreix el Pirineu amb l'ascensió al pic de Mièdia de Bigorra. Després viatja pel sector que va de Gavarnia (Gavarnie) a la Maladeta per avaluar-ne l'estat de les glaceres. Més endavant cerca una via d'accés al cim del Mont Perdut. Aquesta tasca dura anys, en què recorre els nombrosos racons del massís, fins que dos dels seus guies arriben al cim el 4 d'agost de 1802. Dos dies més tard ho fa ell. Mor convençut que ha assolit el sostre de la serralada, tot i els estudis dels cartògrafs Reboul i Vidal. Les seves vivències es resumeixen en el llibre *Voyages au Mont-Perdu*, publicat un any abans de la primera ascensió, el 1801. De Ramond és coneguda aquesta frase: "Del Mont Blanc és necessari anar al Mont Perdut. Quan s'ha vist la primera muntanya granítica, falta veure la primera muntanya calcària." La més petita de les Tres Sorores, el pic d'Añisclo—les altres són el Mont Perdut i el Cilindre—és més coneguda avui dins l'àmbit muntanyenc com a Soum de Ramond.



Louis Ramond de Carbonières va cercar, als segles XVIII i XIX, una via d'accés al cim del Mont Perdut, vist a la imatge des de la glacera del Vinhamala.

Guillaume Delfau (1767-?)

Parisenc, és conegut perquè duu a terme el 2 d'octubre de 1797 la primera ascensió

documentada al pic d'Aussau, muntanya de 2.885 m d'accés no pas fàcil, però visible, per la seva situació, des de molts indrets. És un antic diputat de l'Assemblea Legislativa i el futur secretari de la regió de Dordonya. Delfau és de vacances a Eaux-Bonnes i reconeix que el mèrit del seu èxit és de Matthieu, el pastor que l'acompanya. Abans d'aquesta data, al pic d'Aussau hi ha hagut intents d'ascensió i sembla que Matthieu es basa en l'explicació d'un altre pastor que ha pujat a la muntanya el 1787, enviat pels cartògrafs Reboul i Vidal. L'estil narratiu de Delfau és sobri però molt vital, amb quantiosa informació i ple d'observacions, no exempt d'angoixa per les dificultats de l'itinerari d'accés.

Pierre Dardenne (1768-1857)

És de Tolosa. Adepte als ideals revolucionaris, és nomenat capellà constitucional d'Auriac, prop de la Montanha Negra, entre Tolosa i Carcassona. Professor particular de matemàtiques, va ser un dels cinquanta fundadors del nou Institut d'Ensenyament Secundari de Tolosa el 1797. El 1798 fou nomenat professor de matemàtiques de l'Escola Central d'Ariège, feina que exercí fins al 1804. Mentrestant va fundar, amb dos col·legues seus, una escola privada que es va convertir en un establiment municipal, de la qual fou director fins al 1811. Després va ser destinat al Col·legi de Chaumont, a l'Haute-Marne, on impartí classes durant vint-i-cinc anys més i esdevingué bibliotecari de la ciutat. El 9 d'agost de 1802 –tres dies després que Louis Ramond de Carbonnières arribés al cim del Mont Perdut– va assolir el cim del prestigiós Mont Valièr, de 2.838 m, la *muntanya sagrada* del Coserans, i en realitzà, per tant, la primera ascensió documentada. La seva ressenya es troba en el manuscrit "*Voyage en août 1802 dans les vallées du Less et du Riverot et au Mont-Valier dépendent des Pyrénées qui bornent le département de l'Ariège et le séparent de l'Espagne*". Es tracta d'un text descriptiu amb una gran riquesa de detalls.

D. M. J. Henry (1778-1850)

Neix a Entrevals (Entrevaux, Alta Provença). Poc després que hagi escrit la *Mémoire sur la marine des anciens* (1817) i *Recherches sur la géographie ancienne et les antiquités du département des Basses-Alpes* (1818), és cridat a Perpinyà perquè es faci càrrec de la biblioteca de la vila. Mentre hi fa la seva llarga estada escriu els dos volums de la *Histoire du Roussillon comprenant l'histoire du royaume de Majorique* (1835) i *Le guide en Roussillon ou itinéraire du voyageur dans le Département des Pyrénées-Orientales* (1842).

Vincent de Chausenque (1782-1868)

Neix a Gontaud (Òlt-e-Garona, Lot et Garonne), entre Tolosa i Bordeus, prop del riu Garona, el 9 d'abril de 1782. Efectua el primer viatge al Pirineu el 1793, als

onze anys. Passa la infància a Sorese (Sorèze), poble de la Montanha Negra. Hi rep una formació molt bona. Li agraden la història natural, la botànica i la geologia. S'orienta vers la carrera militar i es desplaça a l'escola d'enginyeria a Metz, al nord de França, el 1802. En aquesta època fa les primeres excursions als Vosges. Al novembre de 1802 esdevé lloctinent i, per motius de salut, al juny de 1804 (té 22 anys) es trasllada a Baiona. Oficial topogràfic d'enginyeria, li encarreguen el servei dels plànols de Tarba (Tarbes), de Lorda (Lourdes) i de Barejàs (Barèges), als Pirineus Auts (Hautes-Pyrénées).



Vincent de Chausenque s'enfila al Montcalm el 1829, però una tempesta no el deixa arribar al cim de la pica d'Estats, des del qual està presa aquesta fotografia.

Fa l'ascensió a la muntanya de Larrun Mendatea (la Rhune), la seva primera al Pirineu. Enviat en servei a la regió de Lorda, fa excursions ja clàssiques de l'època al voltant de Barejàs, Sent Sauvaire (Saint Sauveur) i Cautarès (Cauterets). S'enfila moltes vegades al panoràmic cim del pic del Mièdia de Bigòrra. Hi pujarà també de nit amb el secretari general La Boulinière per contemplar-hi la sortida de sol. És aquest l'inici d'una vertadera passió pel Pirineu. S'enamora molt particularment d'una muntanya, el pic de Neuvièlha (Néouvielle), cap a la qual dirigirà múltiples descobertes. Un dia de 1805 es troba amb Ramond de Carbonières, vencedor ja del Mont Perdut, a les cascades d'Escobous. Els dos estudien les possibilitats d'ascensió al "colossal Neuvièlha", encara verge.

Esdevé capità el 1808, però dimiteix d'aquest càrrec també per motius de salut. (No deixa de sorprendre aquesta decisió, que respon més aviat a una possible manca de vocació militar en un home que arribarà a viure 87 anys!) Resta uns quants anys més al Pirineu i el 1811 fa el primer viatge als Alps. Se'l retroba ja a l'edat de 42 anys, amb una dona i una filla, el 1822, "alliberant-se de mil i una cadenes que retenen l'home esclavitzat..." Repeteix totes les excursions de quan era jove: Viscos, vall de la Tor, llac de Gauba, Ilhéus, Cabaliros... Des del cim del Monné la vista de què gaudeix sobre el Vinhamala (Vignemale) l'anima a conquerir-lo, ja que el cim principal d'aquesta muntanya, la pica Lònga (Pique Longue), és també verge. El 30 de juny de 1822 surt de nit amb un guia de Cautarès amb la idea d'"evitar la glacera d'Osso (Ossue) i de passar successivament de l'una a l'altra de les quatre penyes que presenta el Vinhamala vist des del nord". Remunten la vall fins al llac de Gauba (Gaubé). Després passen per l'Horquèta d'Osso (Hourquette d'Ossue), des de la qual s'enfilen al Petit Vinhamala, cim que ja havia trepitjat

La Beumella el 1798. Prossegueixen “per les anfractuositats d’una cresta aguda, anant sempre mirant amb els ulls en una part i en les altres la profunditat de les glaceres”, i al cap d’una hora arriben al cim de la segona penya (3.204 m), on Chausenque veu que no aniran pas més lluny. (Aquest cim, el més elevat del Pirineus francès dins del seu territori, s’anomenarà després *punta de Chausenque*.) El retorn s’efectua per l’Horqueta d’Arailé, el llac d’Estom i la llarga vall de la Tor. Després de 19 hores i mitja de caminada arriben a Cautarès.

Al llarg dels anys següents explora el vessant nord de la serralada d’un costat a l’altre. Al juny de 1823 fa un gran viatge pel Pirineu oriental amb un antic company de Sorese, Arbanère. Durant aquest periple s’enfilen al cim del Canigó, molt poc freqüentat en aquesta època i encara envoltat de supersticions i de llegendes. Al juny de 1825 pren al pic de Gèr (2.613 m) la reputació d’inaccessibilitat, ja que hi realitza la primera ascensió, amb un jove caçador d’isards. El mateix any, durant una estada a Sent Sauvaire, explora el massís d’Ardiden. Hi farà una llarga observació amb l’objectiu de descobrir-hi un itinerari d’ascensió des del cim del Bergons. A l’estiu de 1826 Chausenque es troba a Luishon (Luchon), on duu a terme excursions fàcils amb vistes cap al massís de la Maladeta: Cigaléra, Bacanéra, Ceciré... Després recorre l’Aran i arriba a la font de la Garona, al pla de Beret. Durant el retorn passa pel Coserans, on les muntanyes són gairebé desconegudes. Fa un intent a l’Ardiden a la primavera de 1827, però hi fracassa. La primera ascensió d’aquest gran cim (2.988 m) no arribarà fins al 1858, quan el comte Henry Russell aconseguirà assolir-lo.

Al juliol de 1827 reprèn la idea de vèncer el Vinhamala. S’enfila al Pimemé, des del qual l’observa una bona estona amb una ullera de llarga vista amb l’objectiu d’estudiar les vies possibles per atènyer el cim de la pica Lònga. Acaba declarant que és inaccessible pel costat francès i hi renuncia per sempre. El 1829, amb M. G. de Luppé, puja al Montcalm en dos dies i sobrepassa per segona vegada la cota dels 3.000 m. A la frontera, la pica d’Estats el domina i s’hi dirigeix. Però com li va succeir a Augustin Pyramus de Candolle el 1807, el mal temps l’obliga a retornar a la vall. Durant la seva llarga carrera com a pireneïsta, Chausenque mai no assolirà un pic fronterer. No és un escalador, però sí un contemplador pacient, un poeta somiador. El 1834, a l’edat de 52 anys, publica el seu primer llibre, en què totes les zones explorades per ell estan descrites amb exactitud: *Les Pyrénées, ou voyages pédestres dans toutes les régions de les montagnes, depuis l’Océan jusqu’à la Méditerranée, contenant la description générale de cette chaîne, des observations botaniques et géologiques, et des remarques sur l’histoire, les mœurs et les idiomes des diverses races qui l’habitent, avec une carte et quelques vues des Pyrénées*.

El Neuvièlha encara el té obsessionat. El 10 de juliol de 1847 (als 65 anys) vol fer

una altra temptativa cap a aquesta muntanya encara verge. Surt a les 2 de la nit, a cavall des de Barejàs, amb el guia Bastien Teinturier. Arriben a Lienz, des d'on continuen a peu. Passen pel llac de la Gléra, després per la bretxa de les Torrètas (avui *bretxa de Chausenque*), baixen al vessant est i finalment arriben al cim. Hi resten tres hores per assaborir l'esdeveniment. Després retornen a Barejàs, on seran després de 17 hores de marxa. Cap al 1854 revisa el seu llibre i el completa. Quan té 72 anys se'n fa la segona edició: *Les Pyrénées, ou voyages pédestres dans toutes les parties de ces montagnes depuis l'océan jusqu'à la Méditerranée, avec une carte et quelques vues des Pyrénées*. Aquesta segona edició comporta 400 pàgines més que la primera. Mil pàgines en total són en aquesta època l'única descripció seriosa del conjunt de la serralada. Fa la darrera ascensió de la seva vida el 1863, als 81 anys, al Cabalirros. L'acompanya Latapie de Cautarés. Reconegut i admirat pels muntanyencs de l'època, esdevé president de la Societat Ramond als 85 anys. Mor a la seva vila de Gontaud el 29 d'abril de 1868 i deixa una gran i bella traça en la història del Pirineu.

El seu llibre es pot llegir íntegrament –fins i tot imprimir– a la biblioteca virtual Gallica. Després d'una introducció amb aspectes generals de la serralada, dedica el primer volum al Pirineu central, en què destaquen els capítols sobre el pic del Mièdia de Bigòrra, l'ascensió al Neuvièlha i l'excursió al Vinhamala. El segon volum comprèn principalment el viatge que féu el 1823 al llarg del Pirineu. Al capítol vuitè hi descriu la seva arribada a Llívia, d'on coneix la popular llegenda de Munusa i Lampègia. A continuació entra a Puigcerdà, ocupat per les tropes i els mercenaris realistes, després de la caiguda del Trienni Liberal i de la invasió dels Cent Mil Fills de Sant Lluís a l'abril del mateix any. Ell hauria volgut endinsar-se en el vessant sud de la serralada, però davant de la inseguretats dels camins decideix no fer-ho.

Adolphe Thiers (1797-1877)

Va néixer a Marsella. Fou periodista, historiador i polític. La seva en aquell temps llarga vida li va permetre escriure, entre altres obres, la *Histoire de la Révolution*, de deu volums, i la *Histoire du Consulat et de l'Empire*, de vint. Va arribar a ser cap de l'executiu i president de la III República el 1871. A l'octubre del 1822 surt de París, on s'havia instal·lat l'any anterior, per conèixer els Alps i el Pirineu. El seu periple comença a Ginebra i acaba a Baiona. Tenia la intenció de prendre notes sobre els fets i les gents de les regions que anés visitant. El resultat d'aquest viatge és el llibre *Les Pyrenées et le Midi de la France pendant les mois de novembre et décembre 1822*. La part que es refereix al Pirineu català ha estat traduïda per Josep M. Cuenca i editada per Garsineu Edicions amb el títol *Viatge al Rosselló i a la Cerdanya (1822)*. La visió que Thiers ofereix del Pirineu català és força interessant.

Espanya es troba en els últims mesos del Trienni Constitucional o Liberal. Per aquest motiu, l'agost d'aquell mateix any s'havia refugiat a la Cerdanya francesa la regència absolutista d'Urgell, encapçalada pel marquès de Mataflorida, el baró d'Eroles i Jaume Creus, arquebisbe de Tarragona.

Alphonse Lequeutre (1829-1891)

És de París. Comissionat principal del Ministeri de Marina, descobreix el Pirineu el 1864 amb el guia H. Chapelle. Ateny el cim de la Munia per la cresta de Tromosa (Troumousse), des del coll de la Sèda, i durant el retorn fa la primera ascensió al pic de Gerbats. S'adhereix a la Societat Ramond i duu a terme excursions amb el comte Henry Russell i amb l'anglès Charles Packe. Participa en la creació del Club Alpí Francès i forma part del comitè de direcció. El setembre de 1868, sempre amb el guia Chapelle, inaugura un nou itinerari al pic d'Allanz. El 1870 s'enfila sol al pic de Maucapéra, al massís de Neuvièlha. Del 26 al 30 d'agost de 1875 fa un periple pel Mont Perdut. Aquest mateix any publica la *Guide de Barèges*; després, el 1876, la de *Saint-Sauveur, Gavarnie*. El 1877, amb Henry Passet, puja per primera vegada a la punta de Lequeutre, al massís de Besiberri. Sembla que és el primer a visitar el barranc de Mascún, a la serra de Guara. El 1878 atura les excursions pel Pirineu i recorre els Causses, als Cevenas (Cévennes), al Massís Central. Després de participar en la redacció de les guies Joanne mor a París.

Alfred Tonnellé (1831-1858)

Neix a Tours el 1831. Metge i estudiós de l'art i de la filosofia, duu a terme alguns viatges abans de sortir, l'estiu de 1858, a conèixer el Pirineu. Després d'efectuar una sèrie d'ascensions pel Pirineu central –entre les quals la segona als pics de Crabioules (Crabioules) i la primera a l'aranès Malh des Pois o la Forcanda, muntanya per la qual sent una atracció especial–, fa una llarga travessia cap al Pirineu oriental. Quan arriba a Perpinyà es troba malament i mor de febre tifoidea a la casa materna poc després, el 14 d'octubre, a l'edat de 27 anys. La seva mare arreplega els quaderns del diari que Tonnellé havia escrit i els converteix en un llibre, *Trois mois aux Pyrénées et dans le Midi en 1858: journal de voyage*, que ofereix als amics del fill un any després. Les edicions d'aquest llibre sempre han estat reduïdes. Josep M. Cuenca



El 16 de juliol de 1858 Alfred Tonnellé arriba al cim de l'Aneto.

l'ha traduït al català i el 2000 l'ha publicat Garsineu Edicions, amb el títol *Tres mesos als Pirineus, diari de viatge, 1858*. Se centra en la part pirinenca del llibre i no inclou l'anada de Perpinyà a Carcassona, al final del viatge. Com a pròpia d'unes notes de viatge, la prosa és sumària, estalviadora i directa, amb citacions en idiomes diversos (llatí, grec, anglès, alemany, italià...). Sens dubte es tractava d'un jove erudit.



Poc després Tonnellé fa la segona ascensió als pics de Crabiòles.

Tonnellé arriba a Luishon els primers dies de juliol de 1858. Sense a penes descans, visita la vall de la Glèra, Bossòst, Superbanhères i el llac Verd. Des del turó de l'Entecada contempla les Maleïdes i medita: "Es necessita una mica de solitud i de recolliment per endinsar-se en el sentiment d'elevació i de pau sublim que inspiren aquestes altituds." El 16 de juliol es dirigeix amb cinc companys a l'Aneto, vençut el 24 de juliol de 1842 per l'oficial rus Platon de Tchihatcheff i el comte francès Albert de Franqueville amb els guies Pierre Sanio i Jean Sors (a) Argarot, i amb els caçadors d'isards Pierre Redonnet (a) Nate i Bernard Arrazau (a) Ursule. Els acompanya Nate, un dels vencedors, "amb el seu caràcter reflexiu i silencios, el rostre arrugat, la gorra de gairell, parlant poc, odiant el cavall i seguint la marxa amb dificultat". L'ascensió continua sense contratemps, passen pel Portilló Superior i baixen a la glacera. "[...] ens apropem a les esquerdes i ens lliguem amb cordes, amb un nus corredís al voltant del cos; en avançar resulta molest; fóra millor un cinturó [...]" En arribar al pont de Mahoma, que considera "perillós, però magnífic", descobreix els encants del perill. "És embriagador! Sentir-se flotar, nedar, suspès damunt de tot... després, sense estar lligat a la terra més que per un punt el més petit possible". Romanen una hora al cim, però li sembla poc: "No és suficient per gaudir-ne." Després de l'Aneto es concedeix un dia de descans i emprèn altres excursions: vall de Lis, Bacanèra, llac d'Oo... Però el pont de Mahoma l'ha seduït i pregunta per les ascensions més escabroses de la zona. Li anomenen la conquesta més recent, feta per Touissant Lézat el 1852: els pics de Crabiòles. Tonnellé hi fa la segona ascensió i durant el descens duu a terme la primera travessa del coll de Crabiòles.

L'1 d'agost, després d'enfilem-se als pics de Sacrotz i de Salvaguarda, es dirigeix a la seva Forcanada, el Malh des Pois, muntanya encara verge de la qual s'ha enamorat profundament. "Davant nostre, la Forcanada, *bicorne*, amenaçadora, es dreça verticalment sense que puguem veure per on atacar-la. Sembla d'accés difícil;

tanmateix, fortalesa de merlets elevats i noia de cor altiu, finalment s'haurà de rendir. Té, veritablement, l'aire d'una fortalesa que vol defensar-se." Havent esmorzat decideixen atacar-la. L'acompanyen els guies Nate i Ribis. Fan alguns intents infructuosos i a continuació es dirigeixen a un coll a través d'una congesta dreta. Del coll al cim, la descripció de l'ascensió és èpica: "Ataquem la primera forcadura. Aquesta piràmide sense pendent, i més guarnida de puntes desplomades que no pas d'entalles on posar els peus, sembla impossible de grimpar.



l'1 d'agost del mateix any duu a terme la primera ascensió al Malh des Pois o la Forcanada, muntanya que el té captivat.

[...] L'abisme no està immediatament a sota, però és més penós i més difícil perquè no totes les pedres són sòlides; llisquen sota els peus, es desenganxen sota les mans, cauen, s'esmicolen, reboten de sortint en sortint tot engrandint el seu bot a cada nova caiguda." Un cop dalt, els guies alcen una torreta de pedres i té un pensament d'orgull: "Aquesta no pertany a Lézat." Després, per acomiadar-se'n, li dedica aquestes paraules: "Forcanada, la meua bella promesa, per què brilles tan serena i radiant en la llum del matí, i coronada d'un pur i blavós vapor lleuger el teu front amable i sever? Sembles més bella que mai. Estàs reconciliada amb el teu raptor, i li somrius en mirar-lo?"

El recorregut de Tonnellé continua cap a Gavarnia, des d'on puja a la bretxa de Rotllà en direcció a Góriz i al cim del Mont Perdut. Volta per Torla i Fanlo i arriba a Luishon, des d'on emprèn la travessia del Pirineu pel vessant sud fins a Perpinyà. Creua l'Aran, passa per Montgarri, de Tírvia va a Andorra, arriba a la Seu d'Urgell, travessa la Cerdanya i de Montlluís baixa a Vernet, des d'on emprèn una ascensió infructuosa al Canigó. Baixa després a Figueres i des de Banyuls i el cap de Creus ateny Perpinyà. Aquesta part del llibre és força descriptiva, amb comentaris sobre els pobles, els camins i la gent, no sempre afalagadors. Li queda encara un mes de vacances. De Perpinyà es desplaça a Carcassona, però es troba malament. Se li han declarat unes febres tifoidees. Torna a Tours i mor al castell de la seva família el 14 d'octubre. El pas de Tonnellé pel Pirineu és fugaç, però el seu nom i el seu viatge van quedar per sempre immortalitzats, gràcies al llibre, en les lletres d'or del pireneisme. Si Chausenque encarna el vessant científic, divulgador i descriptiu de la serralada, Tonnellé és un inquiet viatger romàntic que cerca la bellesa de les muntanyes.

Henry Russell (1834-1909)

Henry Marie Russell Killough neix a Tolosa el 1834. El seu pare és descendent d'una vella família irlandesa amb un catolicisme rigorós, la seva mare és francesa. Ella el posa per primera vegada en contacte amb la muntanya mitjançant excursions curtes. Després d'estudiar uns anys a Irlanda –que aleshores formava part d'Anglaterra–, als 23 anys emprèn el seu primer viatge llarg, que el condueix a Amèrica del Nord. De retorn a Pau, s'inspira en els textos de Chausenque i comença a recórrer el Pirineu. El 1858 es

troba a Barejàs i descobreix la muntanya. S'enfila al Neuvièlha, a l'Ardiden –primera ascensió– i tres vegades al Mont Perdut, un cop sol sortint de Lutz (Luz). En una d'aquestes ascensions, a Góriz, coincideix amb el jove Alfred Tonnellé, vencedor ja de la Forcanada. L'agost de 1858 és a punt de morir de fred, de fam i de fatiga: perdut durant una tempesta a les grades del circ de Gavarnia, passa una nit sencera errant vora els precipicis.

El 1859 s'allista com a voluntari a la marina i surt per fer el seu segon viatge lluny, que durarà tres anys. Recorre 65.000 km. Passa per Sant Petersburg, Moscou, Irkutsk, Pequín... Travessa dues vegades el desert de Gobi, baixa a Xangai i va després a Hong Kong, Macau, Canton, Melbourne, Wellington, Ceilan, Calcuta... Roman un any a l'Índia i torna a Europa pel Caire i Constantinoble. No suporta més aquesta disciplina estricta i retorna al Pirineu el 1861. Des d'aleshores dedica la resta de la seva vida a explorar la serralada. Al final del seu llibre *Seize mille lieues à travers l'Asie et l'Océanie* hi ha unes frases emotives que testimonien el retorn de Russell al Pirineu: "Perquè tornaré a veure aviat el que ja no tindrè més el valor d'abandonar! Mai no he estimat tant el vague horror d'aquests precipicis, on la meua oïda va a cercar l'harmonia dels pins i de l'allau; i quan els meus ulls arribin a la vellesa, aquests ulls que han vist tots els aspectes de la natura podran apagar-se tan dolçament com el sol de la tardor, sobre aquests llocs consagrats per l'únic amor terrestre que és imperible!"

Sol o amb els seus guies, efectua innombrables ascensions, entre les quals una trentena de primeres. Viu de la seva fortuna personal i de les rendes de les inversions bancàries. Durant l'hivern se sotmet als "constrenyiments" de la vida muntanya de l'alta societat, però els primers dies de l'estiu retorna als cims. Entre les seves primeres ascensions, a part de la de l'Ardiden el 1858, destaquen les del



El comte Henry Russell realitza moltes ascensions al llarg del Pirineu, una de les quals, el 1864, és la primera documentada al Carlit.

Cilindre, els Górgs Blancs, la pica d'Estats i el Carlit el 1864; el pic de Russell (Maladeta) i el Cotiella el 1865; els pics de l'Infierno el 1867; el pic de l'Alba (Maladeta) el 1868; el Comaloforno (Besiberri) el 1869, la Gran Faixa, el Gabieto, l'Anayet i el Bisaurin el 1874, el Tempestats (Maladeta) el 1877, el tuc de Molières el 1879, el Clarabida i la Dent d'Alba (Maladeta) el 1882.

El seu destí, però, està lligat al Vinhamala, on puja per primera vegada el 14 de setembre de 1861 amb el guia Laurent

Passet. El 19 d'agost de 1864, a l'Hotel dels Voyageurs de Gavarnia, funda amb Maxwell Lyte, Charles Packe i Emilien Frossard la primera societat d'excursionistes: la Société Ramond. Set anys més tard, el 1868, s'enfila per segona vegada al Vinhamala. L'acompanya Hippolyte Passet. A la seva tercera ascensió hi efectua alhora la primera hivernal: l'11 de febrer de 1869, amb Hippolyte i Henri Passet. És la primera gran ascensió hivernal feta a Europa. Vol dormir a la muntanya. El 26 d'agost de 1880 passa una nit fent bivac al cim de la pica Llònga del Vinhamala. Llavors projecta la instal·lació d'unes coves, ja que, pensa ell, tota altra construcció no podria ser més que antiestètica i improvisada en un lloc com aquell. Hi fa excavar set coves. Els treballs duren del 1881 al 1893. Un forjador de Gèdra s'instal·la al coll de Cerbillona, amb una farga precària, per reparar els estris. L'1 d'agost de 1882 és a punt la primera cova. Es tracta de la Vila Russell, situada a 3.205 m d'altitud, prop del coll de Cerbillona: 3 m de llargada, 2,5 m d'amplada i 2 m d'alçada. Russell viu tres dies en aquesta cova. El 12 d'agost de 1884 la fa beneir, així com el Vinhamala. Una trentena de persones hi assisteix durant tres mesos. El 1885 fa construir la segona cova –la dels guies– i el 1886 la tercera, la de les senyores. El 5 de setembre de 1888 demana al prefecte dels Pirineus Auts que li concedeixin el Vinhamala (200 ha entre 2.300 i 3.300 m). El lloguer anual es fixa en un franc durant 99 anys i comença al gener de 1898. Russell farà erigir al cim de la pica Llònga una torre



El 1869 Russell fa també la primera documentada al Comaloforno.



Més endavant, el 1881, féu excavar les coves de la Vila Russell al Vinhamala.

de pedres de 3 m d'alçada per depassar simbòlicament la cota dels 3.300 m. Alguns estius la glacera cobreix les coves de la Vila Russell i per aquest motiu en fa construir tres 800 m més avall, al peu de la glacera (2.400 m): les coves Bellevue. Hi organitza recepcions sumptuoses i llegendàries, hi rep prínceps i reis sobre un tapís vermell que fa desplegar damunt la neu. El 1893, 18 m sota el cim, fa obrir l'última cavitat: la cova Paradís. Puja per trenta-tresena i última vegada al cim del seu estimat Vinhamala el 8 d'agost de 1904. Mor a Miarritze el 1909.

Ha escrit llibres diversos sobre els seus viatges. Pel que fa al Pirineu, cal fer menció de *Les Pyrénées, les ascensions et la philosophie de l'exercice* (1865), *Les grandes ascensions des Pyrénées d'une mer à l'autre* (1866), *Souvenirs d'un montagnard* (1878) i *Pyrenaiica* (1902), entre altres. Traduïda recentment al castellà per l'Editorial Desnivel amb el títol *Recuerdos de un montañero, Souvenirs d'un montagnard* (1878) –completada el 1888 i reeditada el 1908– és un recull de ressenyes i descripcions fetes per Russell en les seves ascensions arreu del Pirineu. Hi utilitza sovint un llenguatge senzill, sense floritures, que dona vida als textos, tot i que algunes vegades li manca precisió. Algunes de les seves frases han deixat petjada, com aquesta: “Els Alps representen l'home, el Pirineu la dona. Jo estimo més la dona.” I referint-se a la franja de la serralada que va de la Maladeta al Mediterrani, llavors poc freqüentada, fa aquest comentari: “Qui hi va? Només alguns malalts i científics i ningú més. D'entre els mil turistes, emprenedors o no, que passen a engruixir, tots els anys, la multitud i el rebombori de Luishon, de Cauterès, de Bigòrra, etc., a penes n'hi ha deu que dediquin una hora o un pensament als cims nevats i històrics, als estanys i a les grandioses cascades de l'Arieja, de la Cerdanya o d'Andorra. Són il·lusions: ens imaginem que entre la Maladeta i Perpinyà, el Pirineu esdevé una muntanya de segona classe, com al País Basc. I no obstant això, és tot el contrari. Més enllà de Luishon, ateny els núvols, sense humiliar-se, sobre una longitud de cinquanta llegües i des del cim del Canigó, tot i que dominat per algun cim veí (Puigmal, Carlit, etc.), la meravellada mirada es passeja des de Tolosa fins a Marsella, des d'on es perd a l'est sobre quaranta llegües de mar.”

Émile Belloc (1841-1914)

Nascut a Tolosa, havia estudiat hidrologia, glaciologia i toponímia. Va ser considerat *l'home dels estanys* del Pirineu pels seus estudis lacustres, especialment del sector de Luishon.

Franz Schrader (1844-1927)

És de Bordeus. El 1866 començà a conèixer el Pirineu. Topògraf, es mou principalment per la zona del Mont Perdut i de Gavarnia. Ell mateix es fabrica els instruments

de mesures i inventa l'orògraf, aparell que transcriu en un paper les línies del paisatge. La seva obra és extensa, amb més de mil pintures, dibuixos i gravats. Conegué els Alps. Féu el primer mapa del massís del Mont Perdut i de Gavarnia, a escala 1:40.000. El 1878 va realitzar la primera ascensió al Gran Bachimala (3.177 m), que també porta el seu nom: pic de Schrader.



Maurice Gourdon (1847-1941)

Neix a Nantes. Geòleg, les excursions que fa tenen caràcter científic, especialment sobre les glaceres de la Maladeta l'any 1873. Més endavant explora les muntanyes de Luishon i després les de l'Aran i del Pallars fins a Andorra. Un bon nombre de primeres ascensions documentades a muntanyes andorranes, pallareses i araneses –Medacorba, Monteixo, Subenuix, Peguera, Bassiero oriental o punta de Gourdon, agulla sud de Saboredó, Gran Tuc de Colomèrs, la Creu de Colomèrs, pics de Comalestors (massís de Besiberri)...– són seves. Aplega una col·lecció de 1.300 minerals.

Maurice Gourdon descobreix i divulga les muntanyes araneses i pallareses i fa la primera ascensió documentada al pic de Medacorba, vèrtex entre Andorra, el Pallars Sobirà i l'Arieja.



Gourdon també s'enfila al cim del Gran Tuc de Colomèrs.

Pierre Vidal (1848-1929)

És de Sant Pau de Fenollet, però viu la major part de la seva vida a Perpinyà, on treballa de sotsbibliotecari a la biblioteca municipal de la ciutat. Paleògraf i investigador incansable, escriu una bona quantitat d'obres i recull històries i llegendes locals, de vegades convivint amb els pastors del Canigó. La *Guide historique et pittoresque dans le Département des Pyrénées Orientales* (1879) és un dels seus llibres.

Aymard de Saint-Saud (1853-1951)

Va néixer a Coulanges sur l'Artize, al departament de Deux Sèvres. Coneixedor des Pirineu, es va moure molt pel Prepirineu i després va ser un dels descobridors

principals dels Picos de Europa. El 1872 inicià les excursions i el 1877 va recórrer les serres prepirinenques aragoneses i catalanes des d'Otxagabia (Navarra) fins a Tresp. La seva obra principal és la *Contribution à la carte des Pyrénées espagnoles*, del 1892. Amb un prestigiós guia de Gavarnia, François Bernat Salles, explorà els Picos de Europa i el 1890 dugué a terme les primeres ascensions a la Tabla de los Lechugales i a Peña Vieja. Més endavant, el 1892, féu també la primera ascensió a la Torre Cerredo, sostre del massís. El 1903 va fundar una federació francoespanyola de societats pireneïstes.



Pierre Soubiron, coneixedor d'Andorra, diu que el pic de l'Estanyó és "le vrai monarque des terres andorranes".

Pierre Soubiron (1856-1934)

Recorre tot el Pirineu, sovint en solitari. Fa ascensions a molts cims. Esdevé mestre de Jean Arlaud, pireneïsta i escalador que destacarà al primer terç del segle XX, i hom el coneix com el Vell Isard. Escrigué *Les Pyrénées, du Pic d'Anie au Canigou: ou 140 jours de Pyrénéisme*, el 1920. Bon coneixedor d'Andorra, diu que el pic de l'Estanyó és "le vrai monarque des terres andorranes".

Lucien Briet (1860-1921)

Lucien Henri César Briet és de París, tot i que fill de pares camperols. Des de petit se sent atret per l'aventura, la descoberta i els paisatges. Dotat d'una intel·ligència remarcable, estudiós i ambiciós, fa uns bons estudis secundaris i esdevé diplomata en lletres. Adquireix una gran cultura. Als vint anys intenta viure de la ploma, però els seus primers passos en poesia no tenen èxit. El 1880 s'incorpora al 51è Regiment d'Infanteria de línia a la caserna de Beauvais, però en deserta i fuig a Bèlgica, on resideix durant quatre anys. El març de 1885 retorna a França i li fan un consell de guerra. El condemnen a dos anys de treballs públics i després l'envien a l'11è Regiment d'Infanteria, amb el qual efectua un any de servei a l'Àfrica. Lliure de les obligacions militars el 1886, resideix a Charly-sur-Marne, on practica la fotografia. Després de la mort del seu pare el 1887, n'esdevé l'únic hereu i adquireix una fortuna considerable. A partir de llavors comença a fer realitat els seus somnis d'infant.

Es decideix a explorar territoris i el 1889 fa un viatge a Gavarnia, on queda seduït per sempre pel Pirineu. Atret pels seus paisatges, vol estudiar els massissos calcaris,

que pretén honorar amb una obra. Fotògraf excel·lent i narrador de talent, no triga a publicar articles en revistes especialitzades de l'època. Sol·licitat per diverses societats perquè hi vagi a fer conferències i projeccions d'imatges, la Societat Geogràfica de París l'invita als seus locals i li fa una acollida triomfal. Durant uns quants anys dedica les recerques al vessant nord, però després, el 1891, dirigeix els passos cap a les terres aragoneses, en concret a Bujaruelo, Torla i Ordesa. Al llarg de vuit anys consecutius (1904-1911), de vegades fent de 24 a 27 h marxa per camins de ferradura, recorre el vessant sud, principalment el Pirineu aragonès, en companyia de diversos guies francesos i aragonesos i de dues mules carregades de material, i explora sistemàticament la zona que s'ha proposat descobrir.



Lucien Briet recorre el Pirineu aragonès i divulga la vall d'Ordesa, a la imatge vista des de la Faja de las Flores.

Dedica una atenció especial als canyons del Mont Perdut i de Guara, així com a la Peña Montañesa, i elabora un dels estudis antropològics i geogràfics més complets de l'època. Sobre Ordesa, Briet escriu: "I com són d'extremats la senzillesa, l'art, el luxe i l'elegància amb què aquestes crestes, aquestes muntanyes, aquests colors es diversifiquen en l'espai limitat per roques immenses!" I també: "A la vall d'Ordesa es troben reunits els aspectes més variats en gradacions marcades de vigor, de tonalitats de color, de gràcia i bellesa. Quantes vegades, estirat damunt la prada vertaderament extasiat, amb la beatitud infinita a què s'inclina el nostre esperit, fatigat per l'existència terrenal, he sentit, reconcentrat en mi mateix, davant d'aquest palau de la natura, com si em trobés en els braços de Déu!" Es tracta de veritables expedicions, ja que s'emporta roba interior de recanvi, mantes, documents diversos, una enorme càmera fotogràfica, el trípode i catorze dotzenes de plaques de vidre de format 18 x 24. Pres per una gran passió pels paisatges calcaris, fa centenars de quilòmetres per camins accidentats amb tot el seu equip i material. Duent a terme recorreguts de 30 a 70 dies, passa 350 nits a la muntanya. En aquests vuit anys, anant de poble en poble i de mas en mas, escala, visita gorges, reptat per les coves. Va prenent notes, clixé rere clixé, i realitza una obra colossal. De retorn a Charly-sur-Marne, redacta una multitud de cròniques que les revistes especialitzades i els diaris il·lustren en les seves columnes. Briet posa fi a les seves exploracions el 1911, quan ha publicat un centenar d'articles ben documentats i d'haver impressionat prop de 1.600 clixés d'un notable

valor artístic i documental. Conegut i ben rebut a l'Aragó –on se'l coneix com Don Luciano–, la Diputació d'Osca el recompensa editant el 1913 un important volum, *Bellezas del Alto Aragón*, on aplega excel·lents relats de viatge. Altres llibres seus són *Un viaje a Bielsa en 1902* i *Aínsa*, així com una col·lecció de postals, "Alto Aragón Pintoresco", editada el 1912. Però la seva tia llavors li retreu que sigui solter i li retira l'herència. El 17 de gener de 1916 –als 56 anys– es decideix a casar-se amb Marie-Louise Chamblin i hi té una filla. Malauradament, a França la publicació dels seus treballs no produeix ingressos suficients per mantenir la família, quan segurament a Osca, on és molt popular, hauria pogut viure en millors condicions. Mor arruïnat el 4 d'agost de 1921 i deixa una vídua i una filla petita en una situació econòmica molt precària. Els seus mobles i la seva biblioteca se subhas-ten i es perden després de la sentència del comissari taxador. Mentrestant, Louis Le Bondidier, fundador del Museu Pirinenc de Lorda, és a temps de salvar-ne els manuscrits, els carnets de ruta, els àlbums fotogràfics i les plaques de vidre, cobejades per un antiquari de Charly.

En vida fou un dels promotors del Parc Nacional d'Ordesa –avui d'Ordesa i del Mont Perdut–, creat el 1918. Des del 1922 hi ha una estela erigida en la seva memòria a l'entrada de la vall. Un refugi de Torla en duu també el nom. Es pot obtenir més informació de Lucien Briet en el llibre *Lucien Briet, sa vie, son oeuvre*, d'André Galicia. Un altre llibre força interessant és *Tras las huellas de Lucien Briet, bellezas del Alto Aragón*, de José Luis Acín Fanlo, editat per Prames (Saragossa) el 2000. Els capítols centrals se centren en la vall d'Ordesa, la vall de l'Ara, el congost d'Escuaín, el congost de Las Devotas i el barranc de Mascún. Es tracta d'un llibre d'altíssim valor documental. De la seva lectura s'extreuen algunes conclusions òbvies que fan pensar, una de les quals és que els clixés actuals no sempre són gaire superiors en qualitat als de fa cent anys. Una altra és el despoblament de l'Alt Aragó i la desaparició de tota una cultura pirinenca. Per contra, els boscos han guanyat terreny i avui són més esplendorosos que un segle enrere. Els escrits i les fotografies de Briet van ser més coneguts a l'Aragó que les d'altres compatriotes seus. Encara avui l'obra de Briet constitueix un testimoni valuós dels paisatges pirinencs en els moments en què els va recórrer. Se'l continua recordant amb afecte com El Cantor del Valle de Ordesa.

Alphonse Meillon (1862-1933)

Neix a Cautarès i pertany a una família hotelera. Té estudis d'història, toponímia i cartografia, però dedica moltes hores a la seva professió d'hotel·ler, que promou. Alterna l'estada entre l'hotel Gassion de Pau i l'hotel d'Anglaterrre de Cautarès. Impulsa el turisme i és membre del Sindicat d'Iniciatives de Pau. Escriu l'obra *Esquisse toponymie sur la vallée de Causerets*. Funda el 1907 la Comissió de

Toponímia Pirinenca. Crea poc després el *Bulletin Pyrénéen*, precursor de l'actual revista *Pyrénées*. Hi escriu articles com *Excursions topographiques dans la vallée de Cauterets* o *Excursions autour du Vignemale*. Fa treballs de topografia i cartografia. El 1929 treu la *Carte du massif de Vignemale et de la région au sud de Cauterets*, a escala 1:20.000 i de tres colors, i el 1932 la *Carte de Cauterets et des vallées de Lutour, de Yéret, de Gaube, du Marcadau et du Campbasque*. Dóna els seus instruments de geodèsia i cartografia al Museu Pirinenc de Lorda. Mor a París el 1933. El mateix any se li aixeca un monument en memòria seva al pont d'Espanya de Cautarès.

Albert Salsas (1864-1940)

És fill de Palau de Cerdanya. Home de sòlida cultura jurídica i d'àmplia cultura històrica, és un destacat historiador i excursionista del seu temps. A la seva obra *La Cerdagne espagnole*, publicada el 1899, fa una sèrie de valuoses ressenyes d'ascensions a muntanyes de la comarca i de camins antics entre pobles. Els seus treballs inèdits, resultat de recerques genealògiques i heràldiques, es conserven en dotze caixes dels arxius departamentals de Perpinyà.



Albert Salsas, en el seu llibre La Cerdagne espagnole, ressenya ascensions a muntanyes i camins entre pobles.

Emmanuel Brousse (1866-1926)

És de Perpinyà. El 1895 publica el llibre *La Cerdagne française*. Periodista destacat, el 1898 esdevé el director del diari *L'Indépendent* i ja en aquest temps creu que el turisme pot convertir-se, a la Cerdanya, en un vertader sector econòmic. Arriba a ser sotssecretari d'Estat de finances i des del seu càrrec impulsa la indústria vinícola al Rosselló i la futura línia fèrria entre Vilafranca de Conflent i Montlluís.

Georges Ledormeur (1867-1952)

Neix a Rouen (Normandia). El 1880 va a viure a Bordeus i el 1894 es trasllada a Tarba, on descobreix el Pirineu. Hi comença a fer excursions: tots els caps de setmana els dedica a la muntanya, de vegades amb les nits incloses. Meticulós i ordenat, hi ressenya itineraris i n'obté una documentació completa i fiable. El 1928 treu la guia *Les Pyrénées centrales*, reeditada sis vegades fins al 1950. Puja a 1.500 cims diferents, 120 dels quals per damunt dels 3.000 m, en totes les estacions. És pioner de l'esquí al Pirineu i fa la primera travessa d'esquí al Tormalet

(Tourmalet) el 1907. La seva col·lecció arriba a les 6.800 fotografies. Un refugi del massís del Vathleitós (Balaitús) en duu el nom. El 2002, per motiu del cinquanta aniversari de la seva mort, es reedita la guia *Les Pyrénées centrales*.

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

- ACÍN FANLO, José Luis (2001). *Tras las huellas de Lucien Briet. Bellezas del Alto Aragón*. 3a ed. Saragossa: Prames. 400 p.
- BERALDI, Henri (1977). *Cent ans aux Pyrénées*. 8a ed. Pau: Les Amis du Livre Pyrénéen. 7 v. 822 p.
- BUYSE, Juan [et al.] (1993). *Los tresmiles del Pirineo. Un estudio enciclopédico*. 3a ed. Barcelona: Martínez Roca. 534 p.
- CHAUSENQUE, Vincent de (1854). *Les Pyrénées, ou Voyages pédestres dans toutes les régions de ces montagnes depuis l'océan jusqu'à la Méditerranée, avec une carte et quelques vues des Pyrénées*. 1a ed. Agen: Prosper Noubel. 2 v. 404 p.
- DENDALETICHE, Claude (2002). *Cumbres pirenaicas. Primeras ascensiones. Documentos históricos*. 1a ed. Bilbao: Sua Edizioak. 224 p.
- FELIU, Marcos (1977). *La conquista del Pirineo*. 1a ed. Pamplona: Marcos Feliu, Ediciones C. D. Navarra. 200 p.
- FIGUERA, Manel (2006). *Rufaca de paraules. Antologia literària de la Cerdanya*. 1a ed. Lleida: Pagès. 541 p. (Lo Marraco; 170).
- JOLIS, Agustí; SIMÓ DE JOLIS, Maria Antònia (1971). *Pallars - Aran. (Del Garona i Noguera Ribagorçana al Noguera Pallaresa)*. 4a ed. Barcelona: Montblanc - CEC. 480 p.
- LEQUEUTRE, Alphonse; WALLON, Edouard (1875). *Guide de Cauterets indispensable aux Touristes et aux Baigneurs*. 1a ed. Pau: Cazaux. 126 p.
- (1876). *Guide de Barèges, Saint-Sauveur et Gavarrie*. 1a ed. Pau: Cazaux. 288 p.
- MARTÍNEZ EMBID, Alberto (2001). *Monte Perdido. Historia y mitos del gigante pirenaico*. 1a ed. Madrid: Desnivel. 352 p.
- (2002). *Aneto. El monarca del Pirineo*. 1a ed. Madrid: Desnivel. 368 p.
- (2004). *Flor de Gaube*. 1a ed. Madrid: Desnivel. 207 p.
- PÉRÈS, Jean-Louis; UBIERGO, Jean; FAUS, Agustín (1975). *Montañas pirenaicas*. 1a ed. Barcelona: Juventud. 211 p. Traducció de la part escrita en francès: Agustín Faus.
- RAMOND DE CARBONNIÈRES, Louis (1801). *Voyages au Mont-perdu et dans la partie adjacente des Hautes-Pyrénées*. 1a ed. París: Chez Belin. 392 p.
- RODRÍGUEZ CUBILLAS, Isidoro (2002). *Picos de Europa. Travesías, ascensiones y escaladas*. 1a ed. Lleó: Lancia. 207 p.
- RUSSELL, Henry (1878). *Souvenirs d'un montagnard*. 1a ed. Pau: Henry Russell. 416 p.
- SALSAS, Albert (1899). *La Cerdagne Espagnole (Pyrénées inconnues)*. 1a ed. Perpinyà: Imprimerie-Librairie de l'Indépendent. 229 p.
- THIERS, Adolphe (1998). *Viatge al Rosselló i a la Cerdanya (1822)*. 1a ed. Tremp: Garsineu. 71 p. Traducció: Josep M. Cuenca Flores. (Biblioteca Pirinenca, 29).
- TONNELLÉ, Alfred (2000). *Tres mesos als Pirineus. Diari de viatge. 1858*. 1a ed. Tremp: Garsineu. 180 p. Traducció: Josep M. Cuenca Flores. (Biblioteca Pirinenca, 33).